

ACTA MVSEI APVLENSIS

APULUM LXI

series *ARCHAEOLOGICA ET ANTHROPOLOGICA*

Fondator

ION BERCIU

Editor

GABRIEL TIBERIU RUSTOIU

Colegiul editorial:

RADU ARDEVAN – Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca
DAN BĂCUEȚ-CRIȘAN – Muzeul Județean de Istorie și Artă, Zalău
NIKOLAUS BOROFFKA – Deutsches Archäologisches Institut, Berlin
HORIA ION CIUGUDEAN – Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia
SORIN NEMETI – Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca
CHRISTOPHER F. E. PARE – Universitatea „Johannes Gutenberg”, Mainz
ZENO KARL PINTER – Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu
CRISTIAN IOAN POPA – Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia
FLORIAN MATEI-POPESCU – Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București
IOAN CAROL OPRIȘ – Universitatea București
EMANOIL PRIPON – Muzeul Județean de Istorie și Artă, Zalău
AUREL RUSTOIU – Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca
CRISTIAN SCHUSTER – Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București
VOLKER WOLLMANN – Obrigheim

Colegiul de redacție:

RADU OTA – redactor șef
SIDONIA PETRONELA OLEA – secretar de redacție
CRISTINEL FÂNTÂNEANU – secretar de redacție
ADINA BOGDAN – membru
GEORGE VALENTIN BOUNEGRU – membru
ILIE LASCU – membru
CRISTIAN TITUS FLORESCU – membru
ANCA TIMOFAN – membru

Adresa de corespondență:

MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII ALBA IULIA
510010 ALBA IULIA
Str. Mihai Viteazul, 12-14
Tel. 0258/813300

Mailing address:

MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII ALBA IULIA
RO – 510010 ALBA IULIA
12-14, Mihai Viteazul St.
Tel. (+40) (258) 813300

www.revista-apulum.ro; www.mnuai.ro

© 2024 MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII ALBA IULIA

ISSN – 1013-428X

ISSN – 2247 – 8701

ISSN-L – 2247 – 8701

ACTA MVSEI APVLENSIS

APVLVM

LXI

series *ARCHAEOLOGICA ET ANTHROPOLOGICA*

ALBA IULIA

MMXXIII

Tehnoredactare: RADU OTA

Traducerea și verificarea textelor în limba engleză: ADINA BOGDAN

Autorii își asumă întreaga răspundere pentru conținutul studiilor

Materialele nepublicate nu se restituie autorilor

S U M A R

CONTENTS – SOMMAIRE – INHALT

IOAN OPRIȘ, In memoriam Hadriani Daicoviciu (11 octombrie 1932 – 4 octombrie 1984).....	XI
RADU ARDEVAN, Câteva amintiri despre Hadrian Daicoviciu.....	XXXI
VASILE MOGA, In memoriam Hadriani Daicoviciu.....	XXXIX
CRISTINEL FĂNTÂNEANU, Profesorul Sabin Adrian Luca la 65 de ani.....	XLI

STUDII ȘI ARTICOLE – STUDIES AND ARTICLES

ARHEOLOGIE & ANTROPOLOGIE

ARCHAEOLOGY & ANTHROPOLOGY

RADU-ANDREI SPIRIDON, Materialul litic șlefuit din situl de la Tărtăria - <i>Gura Luncii</i> (jud. Alba, România). Campaniile 2019 și 2021 <i>The Ground Stone Assemblage from Tărtăria - Gura Luncii (Alba County, Romania). 2019 and 2021 Campaigns</i>	1
TÜNDE HORVATH, An Unprovenanced Human Figurine in the Collection of Classical Antiquities of the Museum of Fine Arts (Part 1) <i>O figurină antropomorfă de origine necunoscută în colecția de antichități clasice a Muzeului de Arte Frumoase (partea I)</i>	51
GABRIEL BĂLAN, RALUCA BURLACU-TIMOFTE, ORIANA SVEDAC, ANDREI MĂRINCEAN, SORIN FELEA, Cercetările arheologice preventive de la Șag – <i>Situl 5</i> (jud. Timiș) <i>Rescue Archaeological Research at Șag – Site 5 (Timiș County)</i> ...	95
GABRIEL MIRCEA TALMAȚCHI, Proto-monede, bijuterii, amulete... Despre două categorii de piese de bronz descoperite în teritoriul Istro-Pontic (secolele V-III a.Chr.) <i>Proto-Coins, Jewels, Amulets... About Two Categories of Bronze Pieces Discovered in the Istro-Pontic Territory (5th-3rd Centuries BC)</i>	167

DOREL BONDOC, LIVIA BUZOIANU, O amforă elenistică șampilată de la Dăneasa, județul Olt <i>A Stamped Hellenistic Amphora from Dăneasa, Olt County.....</i>	193
MARIAM SLIMOUN, Les épitaphes bilingues, latin et araméen, de Tibiscum <i>Epitafurile bilingve, în latină și aramaică, de la Tibiscum.....</i>	199
GABRIELA FILIP, Sarcophagus of <i>Aelius Iulius Iulianus</i> from Romula, an Expression of Roman Provincial Art and Poetry <i>Sarcofagul lui Aelius Iulius Iulianus din Romula, o expresie a artei și poeziei provinciale romane</i>	231
RADU OTA, ANDREI BUTA †, Material tegular șampilat descoperit recent în castrul roman de la Apulum <i>Stamped Tegular Material Recently Discovered in the Roman Fortress of Apulum</i>	247
DAN GEORGE ANGHEL, Utilizarea gudronului din coajă de mesteacăn în perioada romană la Apulum <i>Use of Birch Bark Tar During the Roman Period at Apulum.....</i>	281
CSABA SZABÓ, IOAN MUNTEAN, MIRUNA LIBIȚĂ-PARTICĂ, ORSOLYA GYURKA, Materiality of Roman Religion in Apulum. Catalogue and Topography of the Finds <i>Materialitatea religiei romane la Apulum. Catalogul și topografia descoperirilor.....</i>	311
RADU PETCU, INGRID PETCU-LEVELI, A Lead Votive Statuette Depicting a <i>Genius Cucullatus</i> Discovered Near Tomis (Moesia Inferior) <i>O statueta votivă din plumb ilustrând un Genius Cucullatus descoperită lângă Tomis (Moesia Inferior).....</i>	377
ALEXANDER HARIZANOV, <i>Plumbatae</i> from <i>Dacia Ripensis</i> : the Lead-Weighted Darts From a Newly Discovered Fortified Settlement Near Modern-Day Dimovo, Bulgaria, in Their Provincial and Regional Context <i>Plumbatae din Dacia Ripensis: săgeți de mână cu plumb dintr-o așezare fortificată recent descoperită lângă Dimovo de astăzi, Bulgaria, în contextul lor provincial și regional</i>	395

ARHEOZOOLOGIE

ARCHAEOZOOLOGY

- ALEXANDRA-PAULA SICOE, MIHAI GLIGOR, SIMINA MARGARETA STANC, Exploatarea resurselor animale în așezarea eneolitică de la Alba Iulia - *Lumea Nouă*: analiza arheozoologică a unui complex aparținând grupului Foeni
Exploitation of Animal Resources in the Eneolithic Settlement of Alba Iulia - Lumea Nouă: Archaeozoological Analysis of a Feature Belonging to the Foeni Cultural Group 433
- XENIA POP, Cercetări arheozoologice în așezarea din epoca bronzului târziu de la Conop - *Sit 5* (Jud. Arad)
Archaeozoology Research in the Late Bronze Age Settlement at Conop - Sit 5 (Arad County)..... 455
- GEORGETA EL SUSI, FLORIN CIULAVU, Cercetări arheozoologice în așezarea romană de la Apulum – Colonia Aurelia Apulensis
Archaeozoological Research in the Roman Settlement from Apulum – Colonia Aurelia Apulensis 471

RESTAURARE – CONSERVARE – INVESTIGAȚII

RESTORATION – CONSERVATION – INVESTIGATIONS

- ANDREEA-BRÂNDUȘA BUNGĂRDEAN, Intervenții de conservare și restaurare asupra unui ancadrament de piatră descoperit la clădirea fostei primării din Turda
Conservation and Restoration Interventions on a Stone Framing Discovered at the Building of the Former Town Hall in Turda 503
- CARMEN CECILIA DRAGOMIR, Salvarea și protejarea patrimoniului cultural mobil provenit din descoperiri întâmplătoare. Studiu de caz: depozitul de bronzuri din comuna Iara, județul Cluj
Saving and Protecting Chance Discoveries of Movable Cultural Heritage. Case Study: the Bronze Deposit from Iara Comune, Cluj County..... 517

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

REVIEWS AND READER'S NOTES

- MARIUS-MIHAI CIUTĂ, Tudor Roșu, Florin Bogdan, *Apulum. În universul unei reviste*, Bibliotheca Musei Apulensis XLII, Editura Muzeului Național al Unirii Alba Iulia – Editura Mega, Alba Iulia – Cluj-Napoca, 2023, 214 pagini..... 527
- GEORGE BOUNEGRU, Andrea Popa, *Managementul integrat al patrimoniului cultural mondial în România*, Studiu de caz: frontiera romană din Dacia. Siturile de epocă romană de la Brețcu, Comolău și Boroșneu Mare, Editura Astra Museum, Sibiu, 2023, 279 pagini, 73 figuri..... 537
- CLAUDIU PURDEA, Augustin Lazăr, Sorin Alămoreanu, Marius M. Ciută (ed.), *Combaterea spălării bunurilor culturale pe piața antichităților: rolul expertului judiciar/Fighting the laundering of cultural goods on the antiques market: the role of the judicial expert: in memoriam Barbara Deppert-Lippitz*, Ed. Universul Juridic, București, 2024, 311 pagini..... 539

CRONICA PUBLICAȚIILOR

THE CHRONICLE OF THE PUBLICATIONS

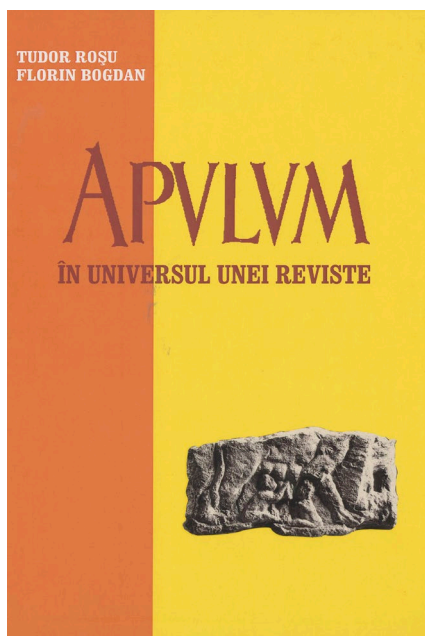
- GEORGE BOUNEGRU, Cronica publicațiilor membrilor Secției Arheologie, apărute în anul 2023..... 545
- SIDONIA PETRONELA OLEA, Cronica publicațiilor membrilor Compartimentelor Restaurare ceramică – metal – textile și Restaurare piatră din cadrul Centrului Național de Conservare – Restaurare Carte Veche Alba Iulia, apărute în anul 2023..... 550

NECROLOG

OBITUARY

RADU OTA, ANCA-DANIELA MATIȘ, ANCA TIMOFAN
Andrei Buta, un destin frânt prea devreme.....551

Lista autorilor.....555

Tudor Roșu, Florin Bogdan, *Apulum. În universul unei reviste*, Bibliotheca Musei Apulensis XLII, Editura Muzeului Național al Unirii Alba Iulia – Editura Mega, Alba Iulia – Cluj-Napoca, 2023, 214 pagini

Marius-Mihai CIUȚĂ
Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu

Volumul *Apulum. Universul unei reviste*, pe care ni-l propun cei doi autori, Tudor Roșu și Florin Bogdan, apărut la prestigioasa editură Mega în excelente condiții editoriale, este unul pe cât de acribic scris, pe atât de necesar pentru marcarea celor 135 de ani de existență a Muzeului din Alba Iulia, dar și pentru suma venerabilă la care a ajuns

prestigiosul anuar *Apulum* în anul 2023, anume 60! Deși uzanțele nu recomandă o astfel de introducere, voi începe, totuși, prin a preciza faptul că este totodată o mare satisfacție și un privilegiu prilejul de a recenza o astfel de carte, în fapt o cronică a prestigiosului anuar al Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia, filtrată și din perspectiva implicațiilor de ordin personal¹, a arheologului activ în ultimii 30 de ani în urbea Bălgăradului. Lucrarea este structurată pe două mari teme. Prima este trecerea în revistă a *istoriilor* acestui periodic, realizată de Tudor Roșu (49 pagini), urmată de un indice alfabetic al tuturor autorilor care au semnat studii, articole și materiale în paginile acestuia, de la începuturile sale, realizat de Florin Bogdan.

¹ Debutul personal în bibliografia științifică de specialitate, dar și debutul activității didactice sunt legate de ... revista *Apulum*. În 12 iulie 1995, ajuns la Alba Iulia la solicitarea Prof. Iuliu Paul, după susținerea concursului pentru ocuparea postului de laborant-preparator (da, pe vremuri *curriculum*-ul universitar începea cu laborantul, preparatorul, asistentul, nu direct lector sau conferențiar cum se practică mai nou), am plecat direct pe șantierul de la Limba - *Bordane*, unde ne aștepta Ioan Alexandru Aldea, în mână cu nr. III din periodicul *Apulum*, în care erau precizate date despre cercetările fraților Ion și Dumitru Berciu, din anii 1944-1947. Ulterior, în repetate rânduri, în diferite contexte, dar mai ales când lucram la redactarea *BCȘS (Buletinul Cercurilor Științifice Studentești)*, am aflat de la Ioan Alexandru (Lucu) Aldea multe detalii mai puțin cunoscute despre anuarul *Apulum*, la care trudise și el, vreme de peste 25 de ani! Nu am cunoscut un *cap limpede* mai strălucit decât Lucu Aldea! Nimic nu îi scăpa în text. Mulți din cei care trudesc acum, la redevabile reviste științifice din Alba Iulia, Sebeș, Deva și nu numai, îi datorează inițierea în tainele acestei preocupări vocaționale.

Primul capitol al lucrării: *Publicistica științifică a muzeului albaiulian. De la primul buletin la anuarul Apulum* abordează problematica începuturilor periodicului, care se împletesc cu însăși începuturile instituției. În mod firesc, și totodată inspirat am spune, în deschiderea volumului se face un recurs la originile preocupărilor muzeistice din urbea Bălgradului, lucrarea fiind deschisă de prezentarea: „Unui precursor: Magazinul (Anuarul) *Az Alsófehérmegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Társulat Évkönyve*” (1888 – 1917), periodicul *Societății de Istorie, Arheologie și Științe Naturale din Comitatul Alba de Jos* (1886), asociație apărută în contextul mai larg în care astfel de societăți apăruseră rând pe rând în orașele Transilvaniei în a doua jumătate a veacului al XIX-lea. Chiar dacă prima ședință a grupului fondator al societății a avut însă loc la 5 septembrie 1886, iar protocolul de fondare a fost semnat la 22 septembrie 1886, totuși, momentul fondator al muzeului albaiulian se plasează în anul 1888, întrucât atunci, mai exact la 9 noiembrie, s-a deschis publicului expoziția muzeală, indicator necesar și esențial pentru existența unui muzeu. Timp de trei decenii au ieșit 18 numere/tomuri ale revistei, totalizând 1612 pagini. Dacă primele patru numere au fost tipărite la Cluj-Napoca, restul au fost tipărite la Alba Iulia, la imprimăriile lui Papp György și Schäser Ferenc, responsabili de numere fiind Kóródy Péter și Karpiss Janos.

Ponderea materialelor publicate gravita în jurul activității *Societății*, a istoriei comitatului și orașului Alba Iulia și - cu precădere - a sitului arheologic Apulum, unde eforturile descoperitoare ale arheologului și primului custode al muzeului, Adalbert (Béla) Cserni, scoteau la iveală orașul roman. Campaniile de săpături arheologice au debutat în același an 1888, conduse de Béla Cserni și de Jákó Ávéd. Activ pe toate *fronturile* sitului Apulum, la *Palatul guvernatorului*, în *Municipium Septimium Apulense* și în *Colonia Aurelia Apulensis*, Cserni a publicat în serial aceste săpături sub titlul de „*Apulumi maradványok: „Vestigiile de la Apulum”*”, pentru ca ulterior să publice și monografia arheologică a propriilor cercetări. Relevantă este constatarea autorilor, conform căreia conținuturile semnate de Adalbert Cserni au ocupat circa un sfert din paginile revistei.

Sunt prezentate toate titlurile studiilor publicate, pe domenii distincte ale cercetării științifice.

Din anul 1917, după moartea lui Adalbert Cserni, și până în 1929, din cauza contextului neprielnic al finalului Primului Război Mondial, a tranziției de regim și a statutului incert al colecției muzeului în primii ani de după război, nu au mai existat apariții editoriale asociate muzeului.

Subcapitolul II. *Muzeul „Unirii”. Anuarul I pe anii 1929-1930.*

Anul 1929 a marcat deschiderea noului Muzeu al Unirii, în aripa nordică a complexului Catedralei Încoronării. Noul cadru muzeal îi ocaziona lui Leonte Opriș, custode al colecției la acel moment, întocmirea unei noi publicații

științifice, din care avea să apară însă, în 1931, ca moment editorial, doar primul număr, corespunzător anilor 1929-1930. Valoarea acestui număr este totuși una semnificativă, întrucât Opriș prezenta în nu multe pagini ale acestuia întregul inventar al colecțiilor muzeului. Urmează un nou hiatus în ceea ce privește aparițiile anuarului.

La finalul anilor '30, când Alba Iulia devenea – pentru scurtă vreme - reședință a Ținutului Mureș, iar Ion Berciu devenea responsabil de activitatea muzeului, a cărui denumire la vremea respectivă era Muzeul Regional Alba Iulia, sunt reluate demersurile publicării revistei. Conștient de valoarea unei publicații științifice de anvergură, Ion Berciu a gândit proiectul magazinului *Apulum*, materializat în anul 1942, odată cu apariția primului număr. Publicația științifică elaborată de o instituție respectabilă, trebuia să valorifice cercetările personalului instituției, dar și ale colaboratorilor. În paralel, în alte centre apăreau *Revista istorică* (Vălenii de Munte, din 1915), *Cercetări istorice* (Iași, din anii '20), *Ephemeris Dacoromana* (1923), *Analele Academiei Române*, secția istorică, *Buletinul*, apoi *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice* (1913), *Anuarul Institutului de Istorie Națională* (1923), iar reviste ale unor muzee de istorie erau doar *Buletinul Muzeului Arheologic* din Târgu Mureș (1930) și *Sargetia. Acta Musei Devensis* (1937); o apariție scurtă, de câteva numere, avusese în anii '30 *Buletinul Muzeului Județului Vlașca*, realizat la inițiativa lui Dumitru Berciu, fratele lui Ion Berciu.

Subcapitolul III.1. *Începuturile* tratează maniera și coordonatele în care publicarea unei reviste sau *buletin* al muzeului fusese hotărâtă încă de la prima ședință a *Consiliului de conducere* din 22 august 1939. Necesitatea unui reviste care să aducă prestigiu științific instituției muzeale era demult evidentă, însă pregătirea unui astfel de volum lua timp și necesita resurse financiare greu controlabile într-o perioadă marcată de convulsiile inflației. În 1942, anul apariției primului tom al revistei, muzeul se afla în subordinea Ministerului Culturii Naționale și se administra de către Primăria Municipiului Alba Iulia în privința cheltuielilor de activitate și întreținere. Conducerea revenea unui consiliu compus din: Dănilă Papp, Constantin Daicoviciu, Fl. Medrea, Enea Zefleanu, Eugen Hulea, Virgil Cucuiu, Ion Berciu. Unii dintre aceștia erau totodată și cadre didactice ale Liceului „Mihai Viteazul” din Alba Iulia (în prezent, Colegiul Național „Horea, Cloșca și Crișan”).

Primul tom, apărut în 1942, reflecta activitatea muzeului pe anii 1939-1942, fapt subliniat și pe coperta revistei, semn că periodicul era perceput, în primul rând, ca o carte de vizită a muzeului. Prioritară era organizarea științifică a muzeului, cum se anunța în *Prefața* primului număr al revistei, „*cu începerea migăloaselor lucrări de inventariere*”. Ponderea studiilor arheologice era însemnată, datorită eforturilor lui Ion Berciu și profilului specializării sale, precum și a relațiilor solide de colaborare pe care le întreținea cu alți arheologi.

Astfel, și denumirea revistei – *Apulum* – era una absolut logică în relație cu conținutul ei. Spre întărirea conceptului, pe copertă guvernă *lupa capitolina*, desenată după basorelieful existent în vechile colecții ale muzeului, logo păstrat (cu o singură excepție!) pe coperta revistei până în prezent.

Primul număr se deschidea cu un grupaj de „*Preistorie*”, urmat de unul de „*Istorie Antică*”, totalizând șapte studii, dintre care cinci erau semnate de frații Berciu, Ion și Dumitru. După acestea venea capitolul de „*Comunicări*”, practic cinci articole mai scurte, mai focalizate și cu aparat critic esențializat. Urma „*Cronica Muzeului Regional*”, deschisă de un articol semnat de Alexandru Borza și dedicat „*primului arheolog din Transilvania*”, Adalbert Cserni, continuată cu două necrologuri dedicate unor personalități importante în dezvoltarea muzeului albaian: Petru Roșca și Nicolae Iorga. Volumul se încheia cu lista donatorilor și a pieselor donate muzeului în intervalul 1934-1941. Între autorii articolelor revistei regăsim *nume grele* în domeniile enunțate, precum Constantin Daicoviciu, Alexandru Borza, David Prodan, Mihail Macrea, Lucia Apolzan ori Gheorghe Pavelescu.

Al doilea tom, publicat în 1946, sub deja alte auspicii, continua totuși pe același traiect deschis de primul. Era consacrat activității din anii 1943-1945. Avea trei secțiuni: „*Studii*”, „*Comunicări*” și „*Cronica Muzeului Regional*”. Frații Berciu propuneau un studiu-fluviu de 80 de pagini, dedicat săpăturilor arheologice din județele Turda și Alba. Reapăreau autorii Constantin Daicoviciu, Alexandru Borza, Lucia Apolzan, Gheorghe Pavelescu, cu articole foarte consistente. În plus, semnavă autori de notorietate precum Andrei Oțetea, „*Cronica*” era mai sumativă, printre altele având doar o „*Scurtă dare de seamă pe anii 1942-1945*”, în care se făcea o trecere în revistă a cercetărilor arheologice de la Căpâlna, Ighiu, Alba Iulia (pe străzile I. C. Brătianu și Vasile Alecsandri), Cioara, Limba, „*Lumea Nouă*”. Ulterior această paradigmă, pe care am regăsit-o în bună măsură și la periodicul-precursor, *Alsófehérmegyeyi Történelmi [...]* Társulat, va dispărea...

De remarcat faptul că evocarea acestor momente ale începuturilor de către autorii volumului este în mod fericit completată printr-o ilustrație bogată: detalii ale copertilor periodicului, fotografii ale spațiilor muzeale, fotografii ale precursorilor, însemnări privind revista etc.

Tomul al treilea, apărut în 1949, marca, practic, sfârșitul acestui prim ciclu al revistei și intrarea într-o nouă zodie a istoriografiei, în care adepții lui Clio resimțeau, mai mult ca niciodată, constante presiuni politice. O nouă lege a muzeelor fusese promulgată în 1946, iar, la vremea pregătirii numărului în discuție, Muzeul Regional Alba Iulia (încadrat la muzee mixte, nu la arheologie-istorie) avea doar doi angajați de specialitate: pe directorul Ion Berciu și pe bibliotecara Lidia Munteanu. Cele mai multe articole erau consacrate patrimoniului de la Apulum. Semnavă în continuare nume de referință ale

domeniului: Dumitru Berciu și Ion Berciu, Radu Vulpe, Ioan I. Russu, Kurt Horedt. Cronica activităților muzeale era înlocuită de un studiu amplu referitor doar la săpăturile arheologice din anii 1944-1947. După numărul din 1949, a urmat o sincopă editorială de 12 ani, generată și suprapusă, desigur, de cea mai nefastă decadă politică a secolului al XX-lea, timp în care din muzeul albaiulian a dispărut cel mai important om, directorul instituției și *părintele* revistei *Apulum*, Ion Berciu, înlocuit în 1949; un alt om relevant al muzeului, Eugen Hulea, la fel ca Ion Berciu, a făcut pușcărie politică (Hulea între 1952-1954, Berciu între 1952-1955). Între 1949-1957, muzeul a fost condus de Dumitru Ciumbrudean, cel mai notabil comunist din Alba Iulia încă din anii '20, iar între 1957-1959, de Dionisie Radu.

Al patrulea număr al revistei a început, ca demers editorial, încă din 1957, dar lumina tiparului a venit abia în 1961. Poate părea surprinzător astăzi și că acest al patrulea număr nu a ieșit cu titlul de *Apulum*, ci cu cel de *Studii și comunicări*. Regimul politic de la acel moment decanta încă chestiunea prin paradigma cotropitorilor, a imperialiștilor romani care nu trebuiau celebrați prin astfel de denumiri. Nici *Lupoaița cu gemenii* nu se mai afișa pe coperta revistei, fiind înlocuită de o figură de femeie. Buletinul muzeului publica 14 studii și 10 „comunicări și note”, structurate astfel după vechiul sistem. Și de această dată, domină categoric materialele de arheologie, rămânând puțin loc pentru istorie medievală și modernă și zero spațiu pentru istorie recentă. Este poate numărul cu cea mai mare densitate de autori-arheologi de notorietate: Kurt Horedt, Nicolae Vlăsa, Constantin Daicoviciu, Mihail Macrea, Dumitru Tudor, Dumitru Protase ș.a. Semnează articole însă și noii specialiști ai muzeului: Dionisie Radu, Alexandru Popa, Cloșca L. Băluță. Cu totul specială - dar prognozabilă, pentru acest tom - este prezența lui „Содержание”, omniprezentul sumar în limba rusă, susținut de rezumate în limba lui Hrușciiov la fiecare articol (dublate însă și de variante în limba germană sau franceză).

Al cincilea număr, publicat în 1965, încheie - putem considera - această perioadă de căutări și apariții la intervale de mai mulți ani din istoricul revistei *Apulum*. Se intră de acum și pe un format nou, cu *coperti tari* și cu *supracopertă* (păstrat, în linii mari, până în 1983), ambele după designul pictorului Avram Mentzel.

Subcapitolul III.2 *Perioada clasică (1967-1989)*, numit astfel întrucât în această perioadă, pe lângă apariția regulat anuală și conținutul voluminos, în jur de 600-700 de pagini, și pe lângă tirajul ridicat (pentru o publicație din această categorie) de 1000 de exemplare, revista muzeului și-a diversificat, definitivat și stabilizat fondul de concepte cu care operează și în prezent. Este o perioadă fastă pentru revistele științifice muzeale. Pentru a ne limita la câteva exemple cunoscute, acum sau cu puțin înainte, au apărut și *Revista Muzeelor* (1964), *Acta Musei Napocensis* (1964), *Marisia* (1965), *Ziridava* (1967), *Cumidava* (1967),

Danubius (1967), *Carpica* (1968), *Pontica* (1968), *Aluta* (1969), *Studia et Acta Musei Nicolae Bălcescu* (1969), *Marmația* (1969), *Muzeul Suceava* (1969), *Muzeul de Istorie al Moldovei* (1970), *Crisia* (1971), *Banatica* (1971), *Peuce* (1971), *Muzeul Național* (1974), *Acta Musei Porolissensis* (1977) și altele. Schimbările de carte ale muzeului s-au intensificat în această perioadă, având la bază periodicul *Apulum*, astfel că anuarul în cauză a ajuns să existe în sute de biblioteci din România și în alte zeci de țări - realizarea schimbului cu 215 reviste științifice din străinătate. Putem afirma, cu certitudine, faptul că această strategie de distribuire a periodicului în cât mai multe și reprezentative biblioteci ale muzeelor, institutelor și universităților din țară și străinătate a reprezentat, în mare măsură, rețeta succesului pentru revista *Apulum*.

Din datele prezentate de autori, aflăm de pildă că în anul 1967, odată cu emulația pregătirilor Semicentenarului, se propunea înființarea unui *institut de cercetări sociale și istorice* la Alba Iulia, sau a unei *universități locale*, în jurul grupului de cercetători de la publicația *Apulum*. Lectorii universității ar fi urmat să fie: Ion Berciu (arheologie), Eugen Hulea (istorie), Alexandru Popa (istoria artelor), Iustin Sava (demografie), Ion Clopoșel (sociologie), Octavian Floca (geografie). O bună perioadă a continuat binefăcătoarea implicare a *veteranilor* Ion Berciu și Eugen Hulea la zămislirea revistei, a contat și aportul nu doar managerial, ci și științific, al directorilor instituției, Alexandru Popa (1959-1971) și Gheorghe Anghel (1971-1994), precum și integrarea noilor și tinerilor istorici de la muzeul apulens în crearea revistei. Din 1970, în colegiul de redacție este primit Ioan Alexandru Aldea, ca secretar de redacție, iar din 1972 Iacob Mârza, ca secretar de redacție adjunct. Anii '70 și '80 ai secolului trecut sunt *anii de forță* ai revistei *Apulum*, cu *nucleul dur* compus din Gh. Anghel – director; Al. Popa – redactor responsabil; I. Al. Aldea – secretar de redacție; Otilia Pernicek, N. Josan, I. Mârza, I. Șerban, I. I. Șerban, V. Wollmann – membri, cărora li se adaugă, din 1987, Vasile Moga. Din acest interval se poate identifica o anumită paritate între materialele de arheologie și cele de istorie medievală și modernă. Majoritatea volumelor revistei *Apulum* au materialele ordonate cronologic. Tiparul se executa la Întreprinderea Poligrafică Sibiu, până în 1972, apoi la Întreprinderea Poligrafică Cluj.

În anii '80, *Apulum* devine și oglinda fidelă a evoluției cercetării arheologice de la muzeul albaiulian, în paginile căruia se vor putea urmări principalele descoperiri de piese și situri. Studiile de istorie locală reprezintă, poate, cel mai consistent corpus consacrat istoriei orașului Alba Iulia și județului Alba. Istoria cărții vechi câștigă teren de-a lungul timpului, prin prezența frecventă a unor autori specializați pe astfel de subiecte, precum Doina Dreghiciu, Eva Mârza, Viorica Lascu, Cornel Tatai-Baltă, Iacob Mârza, Ioan Mircea. Numeroși arheologi și istorici consacrați (sau în curs de afirmare la acel moment) semnează în paginile revistei. Îi regăsim, printre alții, pe: Dumitru

Protase, Dumitru Tudor, Dumitru Berciu, Ioan Glodariu, Radu Ardevan, Hadrian Daicoviciu, Ion H. Crișan, Kurt Horedt, Ioan Piso, Iuliu Paul, Ioan I. Russu, Radu Heitel, Ștefan Pascu, Miron Constantinescu, Gernot Nussbächer, Gheorghe Platon, David Prodan, Keith Hitchins, Iacob Mârza, Paul Binder, Gheorghe Sebestyén, Francisc Pall, Liviu Botezan, Carol Göllner, Liviu Maior, Nicolae Edroiu, Nicolae Bocșan, Sabin Luca, Gheorghe Lazarovici, Valentin Vasilev, Doina Benea, Nicolae Vlăsa, Radu Vulpe și mulți alții. Sporadic, figurează și autori străini – mai mult în secțiunea de arheologie.

În subcapitolul III.3. *Două decenii „de tranziție”, 1990-2010*, autorii ne prezintă evoluția anuarului în anii care au urmat schimbării de regim politic din 1989, nu în mod unanim acceptat ca *Revoluție*. Dacă anul 1990 nu a adus rapid o revoluție istoriografică, se poate constata realitatea conform căreia clișeele proletcultiste au fost înlocuite, treptat, de stereotipii naționaliste. Înnoirea tematică s-a produs treptat și mai degrabă anevoios. Numărul de publicații istorice specializate a crescut, însă distribuția și tirajele au scăzut. Subfinanțarea din anii '90 a dus la apariții neregulate și caracteristici tehnice inferioare. Continuând să funcționeze cu o organigramă solidă de 70-80 de oameni, dintre care mai bine de jumătate specialiști, asigurarea standardului științific în activitățile muzeului albaulian, inclusiv în cele editoriale, nu a constituit o problemă. Conducerea muzeului i-a rămas lui Gheorghe Anghel (până în 1994), apoi le-a revenit, pe rând, lui Nicolae Josan (1994-1997), Horea Ciugudean (1997-2003), Sofiei Știrban (2003-2006) și lui Gabriel Tiberiu Rustoiu (2006 - prezent). O veche cutumă, „*explicabilă deși amendabilă*” din punctul de vedere al autorilor (!), a făcut ca șeful colegiului de redacție să suprapună, în general, persoana directorului (managerului) general al instituției.

Colegiul de redacție al revistei *Apulum* rămâne în linii mari același. Din 1993 i se adaugă Horia Ciugudean, iar în 1996 pleacă Ioan Alexandru Aldea, *migrat* spre Universitatea din Alba Iulia. Din 2000, din colegiu face parte Ana Dumitran. Din anul 2008, figurează alături de colegiul de redacție, și un colectiv de recenzori, denumit ulterior „*colegiu editorial*”, în timp ce vechiul colegiu editorial devine „*colegiu de redacție*”. Din această nouă structură fac parte următorii: Nikolaus Boroffka, Daniel Dumitran, Nicolae Gudea, Karl-Zeno Pinter, Marius Porumb și Dumitru Suci (în 2008), la care se adaugă Radu Ardevan, Iacob Mârza, Valer Moga și Wolker Wollmann (în 2009 și 2010). Primul număr de după *Revoluție* al anuarului a apărut în anul 1990, deși pe copertă figurează „1989”. Tot la sfârșitul anilor '90 încep să apară articole avangardiste la acel moment, precum mitologia istorică, imagologia istorică, istoria discursului, evoluția condiției femeii, rezistența anticomunistă etc. Din 1994, revista își împarte conținuturile - ușor ilogic din perspectiva autorilor - în secțiunile „*Studii și comunicări*”, „*Restaurare-Conservare*” (de parcă articolele

de restaurare-conservare nu ar fi tot studii sau comunicări), respectiv „*Recenzii și note bibliografice*”.

Din 1998, materialele se separă conform triadei arheologie-istorie-restaurare. În 2000, apare și prima *rupere*, cu un tom de arheologie și unul de istorie în același an, separare care se păstrează și în 2001, însă din anul următor se va reveni la un singur tom cu conținut compozit, pentru ca în 2006 să apară o nouă ruptură, care se datorează materialului vast primit spre publicare, ce ar fi făcut dificilă cuprinderea lui într-un singur volum, de 800-900 de pagini. Pe de altă parte, în 2002 se operează la o structurare mai vizionară a conținuturilor: arheologie, biserică-cultură-societate, istorie politică, muzeologie-restaurare-conservare, respectiv clasicele recenzii și note de lectură. Treptat, încep să figureze și nume de tineri istorici, care vor deveni ulterior prezențe constante în paginile revistei: Aurel Rustoiu, Cristian Ioan Popa, Ana Dumitran, Ionela Simona Mircea, Sorin Radu, Marius-Mihai Ciută, Iosif Vasile Ferencz, Gabriel Rustoiu ș.a.

În fine, ultimul subcapitol III.4. *Prezentul color, 2011-2022*, un criteriu insolit, ales pentru a stabili borna de împărțire a perioadei de după 1989, care este, desigur, și arbitrar. Tot începând cu anul 2011, se produce separarea definitivă (cel puțin până în momentul prezent) în două volume a *Acta Musei Apulensis*, unul de arheologie și unul de istorie, intitulate *Archaeologica et Anthropologica*, respectiv *Historia & Patrimonium*. Un alt reper în istoricul revistei *Apulum* se produce tot în această perioadă și este acela al indexării ei în baza de date *Central and Eastern European Online Library* (CEEOL). Din ultimii ani funcționează și website-ul revistei: <https://revista-apulum.ro>, unde există, printre altele, o arhivă a rezumatelor articolelor din ultimii zece ani.

La fel ca în perioada anterioară, *Apulum* a continuat să apară *la timp*, cu o regularitate mai rar întâlnită în peisajul periodicelor de profil din România. Practic, în luna noiembrie a fiecărui an, în preajma sesiunii științifice anuale a muzeului și a Zilei Naționale, volumul este *pe masă*. Deraierile de la această regulă au fost cu totul excepționale, *Apulum* fiind poate cel mai constant periodic muzeal din România.

Nu voi insista asupra cotației atribuite în ultimii ani revistei, în cadrul sistemelor naționale și internaționale de ranking. Voi spune doar că într-o paradigmă a societății în care *regulile jocului se schimbă în timpul jocului*, revista se regăsește la un nivel **mult sub cel real**, nivel oferit de tradiția, calitatea și, dacă tot ne umple preocupările atât de mult statistica, cantitatea de date de interes științific cuprinse de această publicație.

Până în 2017, tiparul a fost executat la Tipografia Altip din Alba Iulia, în 2017, la Editura „Astra Museum” din Sibiu, iar din 2018, la Editura Mega din Cluj-Napoca. Din punct de vedere tehnic, din 2020 s-a trecut la hârtie volumică, ceea ce face mult mai plăcut exercițiul convivial om-carte. Altfel, revista și-a

păstrat caracteristicile clasice, format B5 și coperti portocaliu cu galben și cu tradiționala imagine a lupei capitoline.

Din 2018, volumul *Historia & Patrimonium* are și un *Supplementum* (lucrări din cadrul conferințelor internaționale de *Carte Veche și Bibliologie*, editori fiind Eva Mârza, Andreea Mârza, Niculina Iacob, Ana Maria Roman-Negoi, Florin Bogdan). Din 2016, la *Historia & Patrimonium* redactor șef este Tudor Roșu, iar din 2022, la *Archaeologica et Anthropologica*, Radu Ota devine redactor șef. Recordul absolut al revistei pentru toată existența sa l-a reprezentat anul 2014, în care a însumat 1242 de pagini cu cele două serii (volume).

Să mai subliniem o remarcă a autorilor, privitoare la constatarea că din continuumul spațiu-timp, situl arheologic de la Apulum își ia, din nou, partea leului în cadrul revistei. O serie vastă de articole îi sunt dedicate, fie în penetrări secvențiale, fie în stabiliri de tipologii, fie în abordări de sinteză.

La finalul primului capitol, în loc de concluzii și considerații finale, autorii propun cifre („să lăsăm cifrele să vorbească despre Apulum”):

- 81 – ani de la prima apariție
- 76 – volume distincte
- 60 – numărul de ordine al tomurilor
- 57 – numărul de ani calendaristici acoperiți cu apariția revistei
- 38.840 – pagini în total
- 2530 – articole
- 722 – autori
- 52 – articole semnate de Ion Berciu, fondatorul revistei, ca autor unic și

coautor

- 48 – ani, plaja temporală în care a publicat Gheorghe Anghel la *Apulum*

- 119 – ani scurși de la nașterea celui mai „timpuriu” autor din revistă (Ioan Karpiss, 1877); până la nașterea celui mai tânăr (Iulia Alexandra Nuc, 1996).

- 190 – numărul de biblioteci în care revista ajunge anual

Aș adăuga și eu, ca recenzor, un număr: 34 – numărul cel mai mare de articole și studii publicate în revistă, de un autor neafiliat Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia: Marius-Mihai Ciută.

Cel de-al doilea capitol (p. 52-214), înseamnă trecerea în revistă a tuturor autorilor care au publicat, *illo tempore*, în revista muzeului din Alba Iulia, cu titlurile complete ale acestora, numărul publicației (seria), anul și numărul de pagini. Doar simpla parcurgere în *diagonală* a acestora și dimensiunea cantitativă a acestui volum enorm de informație științifică (162 de pagini), face inutil orice alt comentariu.

Vom aprecia efortul autorilor, care merită felicitările pentru intenție, dar și pentru punerea în practică a acesteia. Faptul că anuarul Muzeului din Alba

Iulia, revista *Apulum*, a beneficiat de o lucrare de sinteză concentrată asupra întregii sale existențe (fără a avea pretenția cuprinderii exhaustive a informațiilor legate de această revistă!) este, cred sincer, un motiv de bucurie, deoarece astfel de demersuri sunt de natură de a pune într-o lumină reală, obiectivă, *sine ira et studio*, enormele resurse implicate în apariția și evoluția revistei, care devine astfel, ea însăși, prin bagajul de intrigi, implicări, situații neprevăzute, trăiri și satisfacții, o istorie în sine...

Gaudeamus igitur!